

УДК 94:323.11:316.4.063.7(477.6)"1943/1982"

БАЛИКІНІВАН,

*магістр історії, здобувач кафедри історії України
Донецького національного університету*

НАЦІОНАЛЬНИЙ СКЛАД РЕПРЕСОВАНИХ У ДОНБАСІ В 1941-1982 рр.

У статті розглядається кількісний склад репресованих на території Донецької та Луганської областей; висвітлюються особливості основних періодів репресій протягом 1941-1982 рр.; називаються тенденції у вироках; виокремлюються національності, які найбільше зазнали репресій. Вивчається національний склад репресованих у Донбасі в 1941-1982 рр.

Ключові слова: національний склад; Донбас; репресії.

Постановка проблеми. Одним із ключових показників реалізації національної політики радянської влади є національна складова репресій радянської доби. Представники яких національностей Донбасу потерпали найбільше від незаконних репресій? Аналізуючи такі показники за основними національностями, можна вивести певні тенденції та закономірності.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Питання незаконних репресій радянської влади на території Донбасу протягом 1943-1982 рр. широко висвітлене як у науковій, так і в краєзнавчій літературі. Слід зазначити, що окремим аспектом репресій періоду після 1943 р. в Донбасі присвячено ряд праць В. М. Нікольського [1], А. М. Мироненко [2], В. Кайгера [3], Є. Абрамяна [4], О. В. Лугової [5, 6] та ін. Проте варто зауважити, що праці дослідників здебільшого присвячені добі 1920-1930-х рр. та тільки певним національностям, наприклад, євреям та росіянам.

Надзвичайно важливим джерелом для нас є серія книг "Реабілітовані історією", де детально простежуються долі кожного репресованого на території Луганської [7] та Донецької областей [8].

Використані автором джерельні матеріали дають змогу з'ясувати кількісний склад репресованих; висвітлити особливості основних періодів репресій; виокремити основні національності, які зазнали репресій найбільше.

Отже, джерельну базу можна вважати достатньою для вирішення поставлених завдань.

Метою дослідження є вивчення національного складу репресованих у Донбасі в 1941-1982 рр. Хронологічні межі дослідження охоплюють період 1941-1982 рр. Нижня хронологічна межа обумовлена початком Великої Вітчизняної війни. Верхня межа визначається 1982 р. - смертю генерального секретаря ЦК КПРС Л.І.Брежнєва.

Виклад основного матеріалу. У процесі здійснення політики репресій на території Донбасу, як і в УРСР, виразно простежуються періоди більшої та меншої інтенсивності. Найбільш нищівні хвилі переслідувань припадають на 1941-1945 рр. та 1948-1953 рр. Перша обумовлена подіями Великої Вітчизняної війни, друга - боротьбою з "безрідним космополітизмом" та "шкідництвом".

Подібною до репресій була й політика правлячої партії, спрямована на нівелювання народів Союзу РСР, прагнення створити нову спільноту людей - "радянський народ". Результати цього добре видно на прикладі

Донбасу, де й сьогодні велика частина населення не володіє достатньою мірою державною мовою.

У досліджуваній період у містах регіону майже не було шкіл із викладанням українською мовою. Російською мовою видавалася переважна більшість газет, велися справи в партійних і радянських органах, у всіх державних структурах. Російська мова була робочою на зборах, конференціях, семінарах усіх рангів та рівнів.

Із праці "Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Донецька область. Книга перша. Науково-документальні нариси" нам відомо, що напад нацистської Німеччини на СРСР був початком нового періоду в діяльності органів державної безпеки. Особливість його полягала в тому, що поряд із переслідуванням реальних злочинців - зрадників Батьківщини, помічників окупантів, шпигунів, терористів тощо, органи НКВС-НКДБ продовжували репресії щодо традиційних "антирадянщиків" та "контрреволюціонерів".

За даними науково-документальної серії книг "Реабілітовані історією. Луганська область", у Луганській області в 1941-1945 рр. було репресовано 8720 осіб, у 1946-1953 рр. - 1179 ос., після 1953 р. - 108 ос. [7, с. 12]. Це складало 0,4 % від загальної середньої кількості населення Луганської області.

За національним складом репресовані були: українці - 16361 ос. (54,1 % від загальної кількості репресованих), росіяни - 7139 ос. (23,9 %), німці - 3266 ос. (10,8 %), поляки - 2136 ос. (7,1 %), євреї - 303 ос. (1 %), білоруси - 254 ос. (0,8 %), греки - 152 ос. (0,5 %), молдавани - 55 ос. (0,18 %), румуни - 20 ос. (0,07 %), турки - 5 ос. (0,02 %) [7, с. 16] (рис.1). Це складало 1,1 % від загальної кількості українців, 0,7 % - росіян, 47,8 % - поляків, 2,5 % - євреїв, 0,8 % - білорусів, 11,7 % - греків, 1,1 % - молдаван, 8,3 % - румун, 16,13 % - турків, які проживали на території Луганської області. Особливість репресивних заходів щодо німців полягала в тому, що 95 % арештів припадало на початок війни, тобто йшлося про превентивні заходи. Німців, в основному чоловіків, на яких в органах НКВС був хоч якийсь компрометуючий "матеріал", було заарештовано та відправлено етапом (пішки) у напрямку Сталінграда. Унаслідок холоду, недоїдання, а також бомбардування нацистської авіації значна частина німців загинула [8, с. 55]. Що стосується німців, то ситуація така: було репресовано 219,6 % загальної середньої кількості представників цієї національності. Це свідчить, що приплив німецького населення в область був більшим, ніж було репресовано людей.

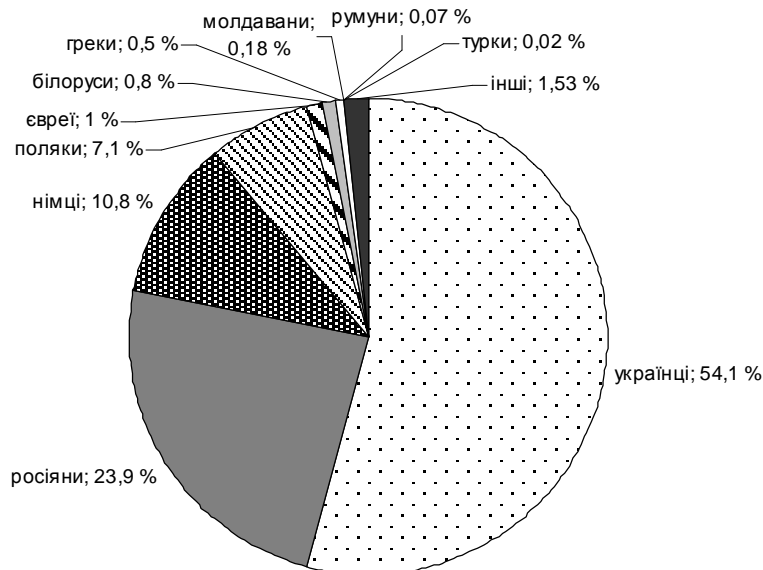

Рис. 1. Національний склад репресованих у Луганській області (1941-1982 рр.)

Складено автором на основі [7].

За роки Великої Вітчизняної війни органами НКДБ-НКВС було незаконно репресовано 9737 уродженців Донеччини, у тому числі 5758 ос. (59,1 %), які в той період проживали на її території; 3979 ос. на момент арешту перебували в діючій армії або проживали в інших регіонах. За роками ситуація була такою: 1941 р. - 3895 ос., 1942 р. - 1592, 1943 р. - 1785 ос., 1944 р. - 1440 ос., 1945р. - 1025 ос. [8, с. 54]. Це складало приблизно 2,4% від загальної кількості населення Донецької області.

За національним складом репресовані були: українці - 4744 ос. (48,7% від загальної кількості репресованих), німці - 2081 (21,4%), росіяни - 1975 (20,3%), греки - 148 (1,5%), євреї - 139 (1,4 %), білоруси - 105 (1,1%). Загалом репресій (рис.2) зазнали представники 36 національних груп [8, с. 55]. Це складало 0,2% від загальної кількості

українців, 57,6 % - німців, 0,1 % - росіян, 0,2 % - греків, 0,3 % - євреїв, 0,2 % - білорусів, які проживали на території Донецької області.

У 1967, 1971, 1973, 1976, 1980 рр. та після 1982 р. органи держбезпеки на території Донецької області арештів не проводили.

Структура обвинувачень у 1946-1982 рр. мала такий вигляд: за антирадянську діяльність - 1023 ос., як німецькі посібники - 325 ос., за шпигунство - 114 ос., як соціально небезпечні елементи - 279 ос., за службу в поліції - 58 ос., за дезертирство - 46 ос., за саботаж та шкідництво - 28 ос., за службу в гестапо - 26 ос., за службу в німецькій армії - 322 ос., як учасники ОУН-УПА - 41 ос., за службу в абвері - 22 ос., за службу в жандармерії - 8 ос., як учасники "Просвіти" - 3 ос., за службу у військах

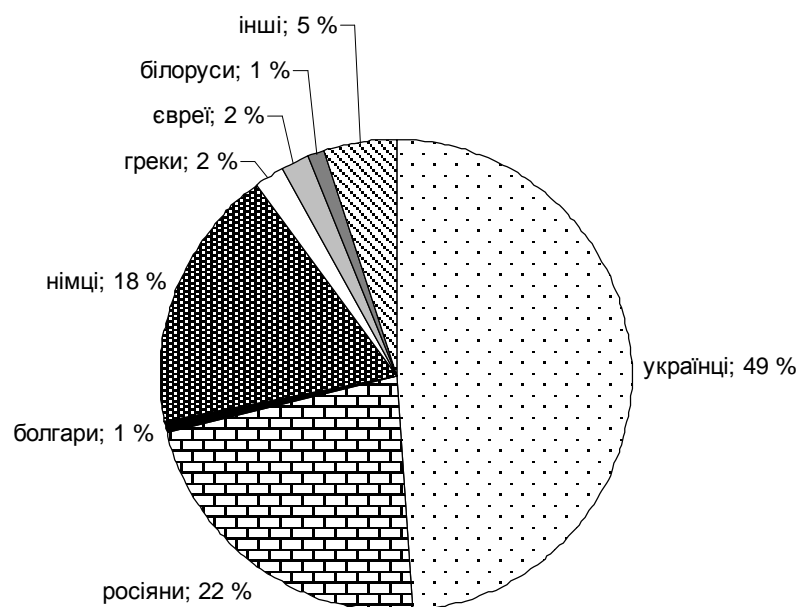

Рис. 2. Національний склад репресованих у Донецькій області (1941-1982 рр.)

Складено автором на основі [8].

СС - 3 ос., за службу в РВА - 6 ос., за службу в козацьких військах - 2 ос.

Отже, понад половину людей було заарештовано за "антирадянську" діяльність, тобто - за антирадянську агітацію та пропаганду, приналежність до різного роду організацій та груп, включаючи релігійні тощо. Кожен шостий був репресований як німецький пособник, кожен сьомий - як соціально-небезпечний елемент, кожен вісімнадцятий - за шпигунство, кожен п'ятдесятий - за участь в Організації українських націоналістів або в Українській повстанській армії. Загалом за службу в німецькій армії, гестапо, жандармерії, абвері, козацьких військових частинах та РВА (Російська визвольна армія) було репресовано кожного тринадцятого.

Національний склад незаконно репресованих у повоєнні роки був таким: українці - 1026 ос. (50,9 %), росіяни - 568 ос. (28,2 %), болгар - 170 ос. (8,4 %), німці - 73 ос. (3,6 %), греки - 52 ос. (2,6 %), євреї - 45 ос. (2,2 %), білоруси - 30 ос. (1,5 %). Загалом були репресовані представники 27 національних груп [8, с. 57]. Це складало 0,04 % від загальної кількості українців, 0,03 % - росіян, 2 % - болгар, 1,6 % - німців, 0,1 % - греків, 0,1 % - євреїв, 0,04 % - білорусів, які проживали на території Донецької області.

Таким чином, у досліджуваний період (1941-1982 рр.) у Донецькій області було репресовано 6266 ос. На цей момент усі вони реабілітовані. Це складало 0,1 % від загальної середньої кількості населення Донецької області цього періоду.

Висновки

У 1946 р. було заарештовано майже кожного п'ятого від загалу за весь повоєнний період. Якщо розглянути період 1946-1953 рр., то сумарний відсоток репресованих дорівнював 93,7 %. Тобто після смерті Й.В. Сталіна за весь останній період радянської влади було репресовано 6,3 % від усієї повоєнної кількості. При цьому навіть за цей період простежується тенденція до поступового зменшення арештів.

Масові політичні репресії радянських часів зачепили майже кожну родину. У зазначений період найбільше зазнали втрат від репресій українці, росіяни та німці, також суттєво репресували поляків, євреїв, греків, білорусів та болгар. Загалом було незаконно репресовано представників майже 40 національностей.

Балыкин Иван,

*магістр історії, соискатель кафедри історії України
Донецького національного університета*

НАЦИОНАЛЬНЫЙ СОСТАВ РЕПРЕССИРОВАННЫХ В ДОНБАСЕ В 1941-1982 ГГ.

В статье рассматривается количественный состав репрессированных на территории Донецкой и Луганской областей; освещаются особенности основных периодов репрессий в период 1941-1982 гг.; называются тенденции в приговорах; выделяются национальности, которые наиболее подверглись репрессиям. Показан национальный состав репрессированных в Донбассе в 1941-1982 гг.

Ключевые слова: национальный состав; Донбасс; репрессии.

Ivan Balykin,

*master of history, competitor of the Department of History of Ukraine,
Donetsk National University.*

ETHNIC COMPOSITION OF REPRESSED IN DONBAS DURING 1941-1982 YEARS

The article deals with the quantitative composition of victims of repression in Donetsk and Lugansk regions, highlights the main features of the periods of repressions during the 1941-1982 years, called tendencies in sentences, distinguishes most numerous nationalities that have been repressed. We study the ethnic composition of the

Той факт, що більше половини усіх репресованих Донбасу були українцями, свідчить про свідоме провадження політики деукраїнізації, створення "радянського народу". Репресії українців стали її вагомим частиною. Таким чином створювалася нова формація людей без національної складової.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні національної політики радянської влади та її реалізації в Донбасі 1943-1982 рр.

ЛІТЕРАТУРА

1. Нікольський В. М. Репресії проти православного духовенства на Донеччині у 1920-1949 рр. у кількісних вимірах / В. М. Нікольський // Реабілітовані історією : у 27 тт. Донецька область. - Донецьк, 2012. - Кн. 9. - С. 181-190.
2. Мироненко А. Н. Война без тыла: репрессии на Украине / А. Н. Мироненко, А. П. Бенько ; [отв. за текст Ю. К. Свиноренко, ред. И. В. Самко] ; АН Украины, Ин-т гос. и права. - К. : Юрлен, 1994. - 29 с.
3. Кайгер В. Национальні репресії часів СРСР та етнічна самосвідомість німців України / В. Кайгер // Соціальна психологія. - 2005. - № 3. - С. 52-58.
4. Абрамян Є. Сталінські репресії на Донбасі / Є. Абрамян // Південно-Східна Україна: зі стародавності у XXI сторіччя : матеріали та тези доповідей. - 2007. - С. 68-69.
5. Лугова О. В. Репресії проти віруючих на Донеччині в 1943-1953 рр.: статистичний аспект / О. В. Лугова // Схід. - 2011. - № 4. - С. 101-104.
6. Лугова О. В. Репресії проти євреїв на Донеччині (1947-1953 рр.) / О. В. Лугова // Нові сторінки історії Донбасу : статті. - 2011. - Кн. 20. - С. 159-166.
7. Реабілітовані історією : у двадцяти семи томах. Луганська область : у 3 кн. / [головна редколегія (голова П. Т. Тронько, заступники голови О. П. Реєнт, Ю. З. Данилюк та ін.) ; редколегія тому (голова В. В. Просін, заступники голови В. М. Голенко, В. В. Михайличенко та ін.)]. - Кн. 1. - Луганськ, 2004. - 728 с.
8. Реабілітовані історією : у двадцяти семи томах. Донецька область / [Головна редколегія (голова П. Т. Тронько, заступники голови О. П. Реєнт, Ю. З. Данилюк та ін.) ; редколегія тому (голова В. М. Демидко, заступники голови В. П. Безродний, О. М. Бут, А. М. Сабіна та ін.)]. - Кн. 1. Науково-документальні нариси. - Донецьк : Вид-во КП "Perion", 2004. - 648 с.

repressed in the Donbas in 1941-1982 years. In the process of implementing the policy of repressions in Donbas as in Ukrainian SSR as well periods of increase and decrease of intensity can be clearly seen. The most devastating wave of persecutions occurred in 1941-1945 and 1948-1953 years. The first was caused by the events of World War II, the second - by the fight against "rootless cosmopolitanism" and "wrecking". The policy of the governing party was similar to repressions. It was directed on the leveling of the peoples of the USSR and intention to create a new community of people - "Soviet people". The results of this are well illustrated by Donbas, where today a large proportion of the population does not speak adequately state language. Thus, author concludes that Ukrainians, Russians and Germans suffered the most from repression, Poles, Jews, Greeks, Bulgarians and Belarusians had also significant losses. In total nearly 40 nationalities represented in Donetsk and Lugansk regions were illegally repressed.

Keywords: ethnic composition; Donbas; repressions.

REFERENCES

1. Nikolskyi V. (2012), Repressions against the Orthodox clergy in Donetsk region in 1920-1949 in quantitative dimensions, *Rehabilitated by history, Donetsk region, Donetsk*, Vol. 9, pp. 181-190 (ukr).
2. Myronenko A., Benko A., responsible for the text Svyarenko U. & editor Samko I. (1994), *War without the rear: repressions in Ukraine*, Institute of state and law, Kyiv, 29 p. (rus).
3. Kaiher V. (2005), National repressions in the USSR and the ethnic identity of Germans of Ukraine, *Social psychology*, № 3, pp. 52-58 (ukr).
4. Abramian E. (2007), The Stalinist repressions in Donbas, South-Eastern Ukraine: from ancient times to the 21st century, *Materials and abstracts*, pp. 68-69 (ukr).
5. Luhova O. (2011), Repressions against the believers in Donetsk region in 1943-1953: statistical aspect, *Skhid*, № 4, pp. 101-104 (ukr).
6. Luhova O. (2011), Repressions against Jews in Donetsk region (1947-1953), *New pages of history of Donbas: articles*, Vol. 20, pp. 159-166 (ukr).
7. Tronko P., Reient O., Danyliuk Yu., ed. (2004), *Rehabilitated by history: in twenty-seven books. Lugansk region: In 3 vol., Vol. 1*, Lugansk, 728 p. (ukr).
8. Tronko P., Reient O., Danyliuk Yu., ed. (2004), *Rehabilitated by history: in twenty-seven books. Donetsk region, Vol. 1, Scientific-documentary essays*, Publishing house ME "Region", Donetsk, 648 p. (ukr).

© *Баликін Іван*

Надійшла до редакції 27.03.2014

УДК 94:[001:061.2](477)"18/19"

ДЕМУЗ ІННА,

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії та культури України

Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди

НАУКОВІ ТОВАРИСТВА УКРАЇНИ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ ст. У РОЗРІЗІ СУЧАСНИХ НАУКОЗНАВЧИХ СТУДІЙ

У статті подано аналітичний аналіз основних понять наукознавства, які дають можливість інтегрувати наукові товариства України кінця ХІХ - початку ХХ ст. у загальне тло наукового простору, пояснюють теоретико-методологічні підходи, що дозволяють кваліфікувати тогочасні колективи вчених як соціальні інституції в рамках інституціоналізаційного руху.

Ключові слова: наукові товариства; наукознавчі студії; інституціоналізація науки; наукове співтовариство; соціальний науковий простір; когнітивний науковий простір; синергетика; блоки дисциплін.

Постановка проблеми та стан її вивчення. Громадські наукові осередки, які функціонували в кінці ХІХ - на початку ХХ ст. у різних регіонах Російської імперії, у тому числі й в Україні, зробили вагомий внесок в організацію наукових досліджень. Досвід розвитку таких форм організації науки, без сумніву, є корисним у сучасній ситуації реформування наукової системи України. Проте наразі вивчення історії різногалузевих наукових товариств України вказаного періоду здійснюється тільки в руслі біографічних (дослідження життєвого й творчого шляху відомого вченого, однією зі сторінок діяльності якого була участь

у певному науковому товаристві) і науково-галузевих студій (історія розвитку математики, фізики, біології, медицини тощо). Зазначимо, що діяльність історичних, історико-філологічних, краєзнавчих, археологічних товариств вивчається також у контексті загального політичного чи національно-культурного розвитку. Ці дослідження є, як правило, фактично-описовими за характером, із залученням широкої джерельної бази, неопублікованих матеріалів тощо, а дослідники майже не вивчають наукових товариств у площині наукознавчих теоретико-методологічних студій, не розглядають їх як одну з форм організації науки